

Ks. prof. UWM dr hab. Mieczysław Róžański
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Łódź, 15.07.2023 r.

Recenzja dysertacji doktorskiej s. mgr lic. Lucyny Wąsik „Zasady relacji państwo-kościół ujęciu księdza profesora Józefa Krukowskiego, Warszawa 2023, ss. 353.

Uwagi wstępne

Recenzowana dysertacja doktorska napisana została na seminarium doktoranckim pod kierunkiem ks. prof. ucz. dra hab. Piotra Ryguły na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Do napisania recenzji powołany zostałem pismem Dziekana Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW z dnia 13 czerwca 2023 r. L.dz. 114/2023 napisanego na podstawie uchwały Rady Dyscypliny Instytutu Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie z dnia 30 maja 2023 r.

Przedmiotem recenzji jest ocena, czy rozprawa doktorska s. mgr lic. Lucyny Wąsik spełnia wymogi określone w art. 13 ustawy z 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (t.j. Dz. U. z 2017, poz. 1789. z późn. zm.), z którego wynika, że winna ona stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.

Ocenę przedstawiono w następującym układzie:

1. Wybór tematu i konstrukcja pracy
2. źródła i literatura

3. krytyczne omówienie zawartości merytorycznej i układu pracy
4. uwagi końcowe
5. wnioski końcowe

1. Wybór tematu i konstrukcja pracy

Państwo i kościół od czasów starożytnych kształtują relacje na dwóch płaszczyznach. Pierwszej - instytucjonalnej, która związana jest z funkcjonowaniem odrębnych instytucji - państwa i Kościoła (kościółów i innych związków wyznaniowych) i drugiej związanej z działaniem człowieka w odniesieniu do jego transcendentnej relacji do Boga. Relacje te w ciągu wieków kształtowały się różnie i wynikały z zasad i koncepcji funkcjonowania państwa oraz z zasad działania związków wyznaniowych, w tym przypadku Kościoła katolickiego. Istotne zmiany w relacjach nastąpiły po rewolucji francuskiej - ze strony państwa i po Soborze Watykańskim II - w ujęciu Kościoła katolickiego.

Polska po II wojnie światowej weszła w orbitę państw komunistycznych, które w myśl idei marksistowskiej miały na swoich sztandarach hasło bezwzględnej walki z religią. Co spowodowało zmianę optyki funkcjonowania prawa wyznaniowego w państwie socjalistycznym opartym na zasadach komunizmu. W czasie istnienia PRL-u koncepcja istnienia i działania Kościoła sprowadzała się do podporządkowania go władzy państwowej i temu miały służyć wydawane przepisy dotyczące relacji państwa z Kościołem. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1989 r. należało na nowo ułożyć relacje pomiędzy państwem i Kościołem, nie w oparciu o idee komunistyczne, ale w oparciu o idee wypracowane przez demokratyczne państwa prawa. Jednym z czołowych twórców nowej koncepcji funkcjonowania prawa wyznaniowego w Polsce jest bohater niniejszej dysertacji doktorskiej ksiądz profesor Józef Krukowski, który z ramienia Kościoła katolickiego w Polsce, a dokładniej Konferencji Episkopatu Polski kształtował nowe pojęcia dotyczące relacji między państwem i Kościołem. Na marginesie można dodać, że podobnym twórcą prawa wyznaniowego opartego na wartościach kościelnych w Czechach jest o. J. R. Tretera, którego biografia ukazała się w ostatnim czasie¹.

¹ J. R. Tretera, *České paměti, Dobrodružný život právníka, profesora právnické fakulty a kněze a jeho rodičů v posledních 120 letech*, Praha 2022.

Wybór tematu opisującego koncepcje ks. prof. Józefa Krukowskiego dotyczącego relacji państwa i Kościoła należy uznać za bardzo aktualny. Będzie to pierwsza w polskim świecie naukowym publikacja analityczna mająca za cel ukazanie w jaki sposób kształtowały się poglądy głównego bohatera dysertacji i jaki miały one wpływ na proces kształtowania się prawa wyznaniowego w Polsce po 1989 r.

Rozprawa składa się z 2 części, z których pierwsza ma 3 rozdziały, a druga 4 rozdziały, czyli w sumie praca składa się z 7 rozdziałów. Dysertacja ma charakter interdyscyplinarny. Pierwsza jej część dotyczy prawa wyznaniowego, a druga z prawa kanonicznego. Każdy z rozdziałów kończy się podsumowaniem, a oprócz tego zbiorcze podsumowanie zamieszczone zostało po każdej z części. Ponadto w pracy znalazły się wykaz skrótów, wstęp, zakończenie i bibliografia.

2. Źródła i literatura

Pozytywnie należy ocenić wykorzystane przez Doktorantkę źródła do napisania pracy doktorskiej. Korzystała ze źródeł prawnych Kościoła katolickiego i aktów normatywnych prawa polskiego. Bibliografia została umieszczona na s. 335-353. Autorka zastosowała hierarchię źródeł prawnych Kościoła katolickiego dzieląc je poza Pismem Świętym na dokumenty Soboru Watykańskiego II, nauczanie papieskie oraz inne dokumenty Kościoła, w których zamieściła akty prawa powszechnego i partykularnego. Podobną hierarchię zastosowała w źródłach prawa państwowego wydzielając konstytucje, umowy międzynarodowe, ustawy i inne akty prawne. Kolejna część bibliografii określona została jako „literatura przedmiotu” (s. 240-353) zawiera publikacje przede wszystkim z zakresu prawa kanonicznego i wyznaniowego. Zawiera łącznie 152 pozycje, z których większość - 117 publikacji należy do dorobku naukowego ks. prof. J. Krukowskiego. Pozostałe publikacje, zwłaszcza związane z prawem wyznaniowych oparte są o optykę katolicką i w większości powstały w ośrodku naukowym KUL. Brakuje w bibliografii istotnych publikacji z zakresu prawa wyznaniowego, który winien stanowić materiał porównawczy, gdyż jest wynikiem analizy prawnej jedyne ośrodka badań prawa wyznaniowego w okresie PRL, jaki funkcjonował w ramach Uniwersytetu

Warszawskiego. W tej grupie znajdują się publikacje naukowe m.in. M. Pietrzaka², P. Boreckiego³, W. Brzozowskiego⁴.

3. Krytyczne omówienie zawartości merytorycznej i układu pracy

We wstępie (s. 8-14) Doktorantka wskazuje na podstawy aksjologiczne relacji pomiędzy państwem a współczesnym Kościołem, które wypracowane zostały na Soborze Watykańskim II, i są pewnego rodzaju efektem samoświadomości funkcjonowania Kościoła w zmieniającym się świecie po dramacie II wojnie światowej, oraz wypracowane gwarancje poszanowania prawa do wolności religijnej, które zamieszczone zostały w aktach prawa międzynarodowego i poszczególnych prawach krajowych (s. 9). Wskazuje, że przedmiotem dysertacji jest „potrzebna aktualnie analiza obowiązujących rozwiązań prawnych regulujących stosunki między Rzeczypospolitą Polską a Kościołem katolickim działającym w Polsce (s. 10). Doktorantka zamierza to uczynić poprzez analizę publikacji ks. prof. J. Krukowskiego (s. 10-11). Czyni to na płaszczyźnie prawa wyznaniowego i kościelnego prawa publicznego. Szkoda, że doktorantka nie zamieściła w tekście wstępu lub przypisie choćby encyklopedycznych informacji bibliograficznych na temat życia Ks.

² M. Pietrzak, *Wolność sumienia i wyznania*, Warszawa 1988; tenże, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, Warszawa 1999; tenże, *Stosunki państwo-kościół w nowej Konstytucji*, "Państwo i Prawo" 1997, z. 11/12, s. 173-184; tenże, *Zasady ustrojowe państwa świeckiego*, "Myśl Socjaldemokratyczna" R. 17, nr 1 (2007), s. 5-2; tenże, *Geneza ustaw wyznaniowych z 17 maja 1989 roku*, "Zeszyty Naukowe" (Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie). R. 15, nr 2 (2010), s. 7-20; tenże, P. Borecki, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych a Trybunał Konstytucyjny*, "Państwo i Prawo" R. 65, z. 5 (2010), s. 18-31.

³ P. Borecki, *Proces kształtowania się modelu relacji państwo-Kościół w konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, "Przegląd Religioznawczy" 2002, nr 4, s. 141-155, tenże, *Koncepcja relacji Kościoła i państwa w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, "Przegląd Religioznawczy" 2005, nr 1, s. 37-49; tenże, *Modele relacji między państwem a Kościołem i ich wyraz we współczesnym konstytucjonalizmie*, "Mazowieckie Studia Humanistyczne", R. 11, nr 1/2 (2005), s. 159-209; tenże, *Państwo świeckie: rzeczywistość ustrojowa i perspektywy*, "Myśl Socjaldemokratyczna" R. 17, nr 1 (2007), s. 22-41; tenże, *Zasada równouprawnienia wyznań w prawie polskim*, "Rocznik Teologiczny" R. 49, z. 1/2 (2007), s. 137-172, tenże, *Zasada neutralności światopoglądowej państwa w postulatach polskich środowisk laickich*, "Res Humana" R. 18[19], nr 6 (2009), s. 30-36; tenże, *Prawo wyznaniowe w świetle konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, Warszawa 2013. tenże, *Respektowanie polskiego konkordatu z 1993 r. : wybrane problemy*, "Przegląd Religioznawczy" 2013, nr 1, s. 197-232; tenże, *Zasada współdziałania państwa i związków wyznaniowych w prawie polskim*, "Studia Prawa Publicznego" 2022 nr 4, s. 85-110.

⁴ W. Brzozowski, *Współdziałanie władz publicznych*, "Państwo i Prawo" - 2010, z. 2, s. 3-16; tenże, *Granice neutralności światopoglądowej państwa*, " Państwo i Prawo. R. 69, z. 12 (2014), s. 89-95; tenże, *Konstytucyjna zasada dobra wspólnego*, "Państwo i Prawo" R. 61, z. 11 (2006), s. 17-28; tenże, *Polski wariant świeckości państwa*, Warszawa 2006; tenże, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Wolters Kluwer 2011.

JK

profesora. Ograniczyła informacje o swoim przedmiocie badawczym tylko do jego aktywności w gremiach kształtujących politykę wyznaniową w Polsce.

Nim przejdziemy do rozważań merytorycznych dotyczących recenzowanej dysertacji należałoby zauważyć, że sposób jej pisania jest mało przystępny czytelnikowi. Doktorantka przyjęła zasadę, że w tekście głównym opisuje tylko poglądy ks. prof. J. Krukowskiego, które zamieszczone zostały w poszczególnych artykułach i dziełach naukowych, a głosy innych naukowców, potwierdzających lub zaprzeczających opisywanym tezom zamieszczone zostały w przypisach. Czytelnik ma wrażenie, że w doktrynie prawa wyznaniowego nie znajdują się inne poglądy niż opisywane przez Doktorantkę. Przed publikacją rozprawy sugerowałbym przeniesienie fragmentów dyskusji, polemik i potwierdzeń tez do tekstu głównego. Stanie się on bardziej „żywym” i będzie ukazywał dynamikę procesu kształtowania się pojęć i koncepcji prawa wyznaniowego w Polsce.

Praca podzielona została na dwie części. Pierwsza część nosi tytuł "Konstytucyjne zasady relacji państwo kościoł w III Rzeczypospolitej" i składa się z 3 rozdziałów. Każdy z nich zawiera zasady wskazane przez ks. prof. J. Krukowskiego jako podstawowe w budowaniu relacji państwo Kościoł.

Część druga nosi tytuł „Katolickie zasady relacji państwo-Kościół”. Składa się z 4 rozdziałów, w których omówione zostały zasady wypracowane na gruncie prawa kanonicznego w oparciu o dokumenty Kościoła katolickiego, powstałe zwłaszcza po Soborze Watykańskim II. Taki podział na dwie części jest jak najbardziej zasadny, Jedna opisuje omawiane zagadnienia w optyce prawa wyznaniowego a druga prawa kanonicznego. Wydaje się jednak, że lepiej byłoby przestawić te części opracowania. Jako pierwszą należałoby umieścić część opisującą katolickie zasady relacji państwo Kościoł. Zasady te legły u podstaw kształtowania nowego modelu tych relacji. A jednocześnie te katolickie zasady, jak w swojej pracy ukazuje Doktorantka, były głoszone przez ks. prof. J. Krukowskiego i stały się podstawą w budowaniu relacji między Kościołem katolickim a III Rzeczpospolitą po 1989 r. U czytelnika takie przestawienie zagadnień, gdzie najpierw są założenia doktrynalne wyjaśniające pojęcia w prawie kanonicznym Kościoła katolickiego, a potem ich recepcja w pismach ks. profesora daje łatwiejszy obraz procesu kształtowania

pojęć używanych przez niego w budowaniu relacji między Kościołem katolickim a Rzeczpospolitą Polską.

Część pierwsza dysertacji nosi tytuł „Konstytucyjne zasady relacji państwo-Kościół w III Rzeczypospolitej. Jej rozdział 1 został zatytułowany: „Zasada demokratycznego państwa prawnego” (s. 24 - 38). Zawiera proces kształtowania się tej zasady na gruncie polskim, które w ujęciu ks. prof. J. Krukowskiego składał się z dwóch etapów. Pierwszy został zainicjowany zawarciem kompromisu podczas umowy „okrągłego stołu” a drugi stanowi tzw. pakiet ustaw kościelnych z 17 maja 1989 r. Słusznie zauważa Doktorantka, że “zasada demokratycznego państwa prawnego... determinuje w sposób istotny kształt systemu relacji państwo kościół... tworzy płaszczyznę, na który realizuje się konkretny model relacji państwo kościół” (s. 27). Zasada ta zawiera zagadnienie praworządności i poszanowania pluralizmu religijnego, kulturowego i ideologicznego współczesnego społeczeństwa. Rozważania Doktorantki dotyczące podstawowych pojęć są poprawne metodologicznie. Szkoda że opierają się przede wszystkim o artykuły ks. prof. J. Krukowskiego, bez szerszego odniesienia do literatury przedmiotu.

Rozdział drugi nosi tytuł „Zasada wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym w życiu prywatnym i publicznym” (s. 39 - 103). Nawiązuje do konstytucji Rzeczypospolitej. Doktorantka dokonuje analizy podstawowych pojęć takich jak: wolność sumienia, wolność religii oraz zakresu przedmiotowego i podmiotowego tych pojęć. W sposób szczególny analizie zostały poddane relacje wyznaniowe pomiędzy dziećmi a rodzicami połączone z problematyką nauczania religii oraz problematyka dotycząca autonomii, osobowości prawnej, działalności publicznej i równości kościołów i innych związków wyznaniowych i ich jednostek organizacyjnych w prawie polskim. Podstawą do rozważań Doktorantki jest konstytucja RP oraz konkordat z 1993 roku. Wskazuje na komplementarne interpretacje ks. J. Krukowskiego dotyczące istotnych zagadnień wynikających z art. 53 Konstytucji RP opartych na międzynarodowych umowach dotyczących praw człowieka. Doktorantka słusznie podkreśla, że ks. profesor przyczynił się do doktrynalnego wyjaśnienia definicji wolności sumienia i religii określonego w art. 53 konstytucji RP.

Rozdział trzeci – „Zasady określające relacje instytucjonalne między państwem a kościołem katolickim” (s. 104 - 176) stanowi analizę sformułowań zawartych w art. 25

Konstytucji RP dotyczących relacji instytucjonalnych między państwem a Kościołem. Doktorantka pokazuje proces kształtowania się pojęcia i zakresu tej zasady podczas prac nad konstytucją Rzeczypospolitej, gdyż ks. prof. J. Krukowski był jednym z konsultorów (z poplecenia Konferencji Episkopatu Polski) podczas prac nad konstytucją. Szkoda, że w oparciu o jego publikowane teksty Doktorantka nie starała się dokonać analizy, w jaki sposób kształtowały się poglądy ks. prof. na omawiane zagadnienia, czy były one stałe i wynikały z katolickiej nauki, czy też następował progres w ich rozumieniu. Odmiennością w tej części pracy jest głębsza analiza zasady bezstronności organu władzy publicznej. Autorka dysertacji analizuje zagadnienia zawarte w poszczególnych projektach konstytucyjnych i dokonuje badania ich treści wskazując, że użyte określenia "oddzielenie kościoła od państwa" związane jest z wrogą separacją w relacjach między tymi instytucjami. Wskazuje na wkład ks. prof. J. Krukowskiego w wyartykułowaniu tej zasady - Bezstronności światopoglądowej państwa. Treści zawarte w rozdziale analizują poszczególne zasad relacji. W ocenie ks. prof. zagadnienie stabilizacji relacji pomiędzy państwem a kościołem dokonało się w momencie podpisania konkordatu. Wydaje się, że ta teza jest ks. profesora jest zbyt optymistyczna.

Część druga „Katolickie zasady relacji kościół-państwo” Doktorantka zaczyna od wstępu, w którym wskazuje na odmienność podmiotową pomiędzy Kościołem, którego zadaniem jest realizacja przeżyć religijnych ukierunkowany na poznanie Boga, czyli na relację człowieka do Boga, w którym Kościół ma wspomagać w poznawaniu prawdy w wymiarze transcendentalnym i w relacjach międzyludzkich ukierunkowanych na uzewnętrzniania przekonań i uczuć religijnych w życiu prywatnym i publicznym. Drugim podmiotem jest państwo rozumiane jako społeczność utworzona przez ludzi dla zaspokojenia własnych potrzeb związanych z ich funkcjonowaniem. Wskazuje, że przedmiotem rozważań będzie odzwierciedlenie chrześcijańskiego dualizmu religijno-politycznego. Wskazuje jednocześnie, że podstawą do rozważań są tezy zawarte w nauczaniu Soboru Watykańskiego II i w okresie posoborowym, które opierają się na zasadach, których nazwy stanowią tytuły poszczególnych rozdziałów.

Rozdział pierwsze tej części posiada tytuł "Zasada poszanowania współczesnego społeczeństwa pluralistycznego" (s. 190-196). Jest wynikiem samookreślenia kościoła w kwestii realizacji nauczania w otaczającym świecie i namysłu podjętego podczas Soboru

Watykańskiego II. Doktorantka wskazuje na opracowanie podczas obrad soborowych nowego modelu wzajemnych relacji państwa i Kościoła opartego na pluralistycznych i wolnościowych koncepcjach społeczeństwa, który staje się podstawą do wypracowania nowych wzorców relacji, gdzie partnerem Kościoła staje się wspólnota polityczna, która jest w swoich założeniach pluralistyczna.

Treść drugiego rozdziału "zasada ochrony prawa do wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym" (s. 197 - 237) opata została na realizacji soborowej Deklaracji o Wolności Religijnej *Dignitatis Humanae*, która zawiera nie tylko aspekty teologiczne dotyczące wolności religijnej, ale również aspekty prawne i moralne. Doktorantka wyjaśnia zagadnienia wolności religijnej, która pod względem prawnym jest prawem każdej osoby ludzkiej wynikającej z jej godności. Analizę przeprowadza także w oparciu o inne dokumenty wydane przez papieży lub Stolicę Apostolską po Soborze Watykańskim II. Katolicka koncepcja wolności religijnej opiera się na wyjaśnieniu, czym jest wolność religijna w rozumieniu Kościoła katolickiego, zakresu podmiotowego i przedmiotowego tej wolności oraz zadań państwa wobec tej wolności. Ta zasada w sposób komplementarny odnosi się do zagadnień z prawa wyznaniowego zamieszczonych w pierwszej części i stąd wniosek sformułowany początkowej części tej recenzji, aby fragmenty dotyczące prawa kanonicznego znalazły się przed rozważaniami związanymi z prawem wyznaniowym. Doktorantka zauważa progres w analizie interpretacji katolickiej koncepcji wolności religijnej u ks. prof. J. Krukowskiego, zwłaszcza podczas pontyfikatu Jana Pawła II. Wynika on z rozwoju nauki kościoła Katolickiego, który pogłębił i skonkretyzował zagadnienia zawarte w dokumentach soborowych.

Rozdział trzeci nosi tytuł "Zasada poszanowania autonomii i wzajemnej niezależności kościoła i państwa" (s. 238 - 291). Zasada ta wyrażona została przez Sobór Watykański II w Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Układ rozdziału wynika z analizy dwóch przeciwstawnych koncepcji dotyczących relacji między państwem a kościołem. Pierwszą koncepcją jest supremacja państwa nad Kościołem a drugą supremacja Kościoła nad państwem. Z nich wyniknęła trzecia koncepcja, którą na można nazwać koncepcją koordynacji państwa i kościoła.

Ksiądz profesor w swoich publikacjach analizował pojęcia, które przedstawiła Doktorantka wskazując na precyzyjne rozgraniczenie dotyczące relacji między tymi

instytucjami które należałoby określić pojęciem „odróżnienia” (s. 240). Doktorantka dokonała analizy zagadnienia autonomii wzajemnych relacji państwa i Kościoła w pismach ks. profesora i doszła do wniosku, że widać w nich dynamikę rozwoju poglądów, która doprowadziła go wypracowania schematu modelu relacji państwo Kościół (s. 291).

Ostatni rozdział w tej części pracy ma tytuł "Zasada współdziałania między kościołem I państwem (s. 292 - 313). Oparty został podobnie jak i wcześniejsze rozdziały tej części dysertacji na dokumentach Soboru Watykańskiego II, przede wszystkim na konstytucji Duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* i jej późniejszej recepcji w prawie kanonicznym. Doktorantka analizuje zawarte w artykułach profesora pojęcia wyjaśniając treści zawarte w dokumentach kościelnych oraz wskazuje na sposoby i tryby współdziałania pomiędzy państwem a kościołem.

4. Uwagi końcowe

Autorka dysertacji przedstawiła zasady relacje państwo kościół w nauczaniu ks. prof. Józefa Krukowskiego w oparciu o opublikowane przez niego artykuły i dzieła naukowe zakresu prawa kanonicznego i prawa wyznaniowego. Wykazała się bardzo dobrą znajomością tych prac. Rozprawę należy ocenić pozytywnie pomimo wykazanych wyżej mankamentów wynikających z przyjętego układu wewnętrznego oraz nie do końca przemyślanej koncepcji prowadzenia analizy porównawczej. W ocenie recenzenta wskazane mankamenty nie przekreślają założonego celu dysertacji jaką jest całościowe ujęcie relacji państwo kościół w III Rzeczypospolitej w oparciu o działalność naukową ks. prof. Józefa Krukowskiego. Można uważać, że cel ten został wypełniony.

Doktorantka nie ustrzegła się błędów stylistycznych i interpunkcyjnych ale tych na szczęście w pracy nie ma zbyt wiele dlatego też nie będę ich wymieniał, bo one nie rzutują one merytoryczną warstwę rozprawy.

Ogólnie należy zauważyć, że dysertacja napisana jest poprawnym i komunikatywnym językiem, chociaż występują w niej pewne niejasności i powtórzenia. Odsyłacze i przypisy skonstruowane są bez większych niedociągnięć.

4. Wnioski końcowe

Recenzowana praca doktorska s. mgr lic. Lucyny Wąsik spełnia wymogi określone w art. 13 p. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i wnoszę do Rady Dyscypliny Naukowej Instytutu Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o kontynuowanie przewodu doktorskiego.

Z wyrazami szacunku

ks. prof. UWM dr hab. Mieczysław Różański